

Р.Е. Тильмагамбетова.¹, *, Ж.Т. Уталиева.¹, А.С. Мамбеталина.¹,

¹, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университет, Астана, Қазақстан

АУТОДЕСТРУКЦИЯ ҚАУПІМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ТРАВМАТИКАЛЫҚ ОҚИҒАЛАРДАН КЕЙІН ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІ ОҢАЛТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақала психо-травматикалық оқиғалардан кейін, әсіресе аутодеструктивті мінез-құлық жағдайында әскери қызметшілерді оңалтудың психологиялық аспектілерін зерттеуге арналған. Мақалада оңалту әдістерін түсінуге және жақсартуға бағытталған отандық және шетелдік зерттеулерге жан-жақты талдау жасалады. Когнитивті мінез-құлық терапиясына, топтық терапияға және әскери қызметшілерді қалпына келтіру процесінде психологтардың рөліне назар аударылады. АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Австралия және Германияны қоса алғанда, әртүрлі елдердегі оңалтудың әртүрлі тәсілдері қарастырылады, бұл осы саладағы жаһандық тәжірибелер туралы жан-жақты түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Аутодеструктивті мінез-құлыққа баса назар аудары отырып, клиникалық зерттеулер мен оңалтудың нақты жағдайларын талдауға, сондай-ақ мәселеге кешенді көзқарас қалыптастыру үшін деректерді зерттеуге және синтездеуге ерекше назар аударылады. Жүргізілген талдау негізінде ағымдағы оңалту әдістерін жақсарту үшін нақты ұсыныстар ұсынылды. Бұл мақала әскери қызметшілерді психологиялық оңалту саласына маңызды үлес қосады, бұл бағыттағы пәнаралық көзқарас пен халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: психологиялық оңалту, әскери қызметшілер, жарақаттан кейінгі стресстік бұзылыс, аутодеструктивті мінез-құлық, когнитивті мінез-құлық терапиясы, топтық терапия.

Р.Е. Тильмагамбетова.¹, *, Ж.Т. Уталиева, ¹, А.С. Мамбеталина.¹,

¹Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ПОСЛЕ ТРАВМАТИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ, СВЯЗАННЫХ С РИСКОМ АУТОДЕСТРУКЦИИ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению психологических аспектов реабилитации военнослужащих после психотравмирующих событий, особенно в контексте аутодеструктивного поведения. В статье проводится всесторонний анализ как отечественных, так и зарубежных исследований, направленных на понимание и улучшение методов реабилитации. Основное внимание уделяется когнитивно-поведенческой терапии, групповой терапии и роли психологов в процессе восстановления военнослужащих. Рассмотрены различные подходы к реабилитации в разных странах, включая США, Великобританию, Канаду, Австралию и Германию, что позволяет сформировать комплексное представление о глобальных практиках в этой области. Особое внимание уделено анализу клинических исследований и конкретных случаев реабилитации, с акцентом на аутодеструктивное поведение, а также изучению и синтезированию данных для формирования комплексного взгляда на проблему. На основе проведенного анализа предложены конкретные рекомендации для улучшения текущих методов реабилитации. Эта статья представляет собой важный вклад

в область психологической реабилитации военнослужащих, подчеркивая значимость междисциплинарного подхода и международного сотрудничества в этом направлении.

Ключевые слова: психологическая реабилитация, военнослужащие, посттравматическое стрессовое расстройство, аутодеструктивное поведение, когнитивно-поведенческая терапия, групповая терапия.

*R.E. Tilmagambetova .¹, *, Zh.T. Utaliyeva, .¹, A.S. Mambetalina.¹*

¹Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL AFTER TRAUMATIC EVENTS ASSOCIATED WITH THE RISK OF AUTO-DESTRUCTION

Abstract

This article is devoted to the study of psychological aspects of rehabilitation of military personnel after traumatic events, especially in the context of autodestructive behavior. The article provides a comprehensive analysis of both domestic and foreign studies aimed at understanding and improving rehabilitation methods. The main focus is on cognitive behavioral therapy, group therapy and the role of psychologists in the recovery process of military personnel. Various approaches to rehabilitation in different countries, including the USA, Great Britain, Canada, Australia and Germany, are considered, which allows us to form a comprehensive understanding of global practices in this area. Special attention is paid to the analysis of clinical studies and specific cases of rehabilitation, with an emphasis on autodestructive behavior, as well as the study and synthesis of data to form a comprehensive view of the problem. Based on the analysis, specific recommendations are proposed to improve current rehabilitation methods. This article is an important contribution to the field of psychological rehabilitation of military personnel, emphasizing the importance of an interdisciplinary approach and international cooperation in this direction.

Keywords: psychological rehabilitation, military personnel, post-traumatic stress disorder, auto-destructive behavior, cognitive behavioral therapy, group therapy.

КІРІСПЕ.

Әскери қақтығыстардың әскери қызметшілердің жеке басына психологиялық әсері күрделі және көп қырлы мәселе болып табылады. Травматикалық оқиғалардан соң әскери қызметшілер үшін психологиялық оңалтудың маңыздылығы арта түседі. Әскери әрекеттерге байланысты психологиялық жарақат ұзақ мерзімді салдарға, соның ішінде аутодеструктивті мінез-құлықтың даму қаупіне әкелуі мүмкін.

Негізгі мәселе: қолданыстағы оңалту тәсілдері көбінесе әскери қызметке байланысты психологиялық жарақаттардың күрделілігі мен жан-жақтылығын ескермейді. Бұл оңалтудың тиімді әдістерін әзірлеу үшін осы саладағы отандық және шетелдік зерттеулерді тереңірек талдау және зерттеу қажеттілігін тудырады.

Ғылыми жаңалығы: бұл жұмыс оңалтудың тиімді стратегияларын толық түсінуді қамтамасыз ету мақсатында отандық және шетелдік әдебиеттерде ұсынылған әртүрлі тәсілдер мен зерттеу нәтижелерін біріктіруге тырысады. Нақты жағдайларды және клиникалық зерттеулерді талдауға ерекше назар аударылады, бұл жұмысқа практикалық маңыздылық береді.

Зерттеудің негізгі мақсаты - психо-травматикалық оқиғалардан кейін, әсіресе аутодеструктивті мінез-құлық жағдайында әскери қызметшілерді оңалтудың психологиялық аспектілері туралы білімді талдау және синтездеу. Сонымен қатар ең тиімді тәсілдерді анықтау болып табылады.

Зерттеу міндеттері:

- Аутодеструктивті мінез-құлыққа баса назар аудара отырып, клиникалық зерттеулерді және әскери қызметшілерді оңалтудың нақты жағдайларын талдау;
- Жеке және топтық психотерапияны, стрессті азайту бағдарламаларын және әлеуметтік бейімделуді қоса алғанда, сәтті оңалту мысалдарын қарастыру;
- Мәселеге жан-жақты көзқарас қалыптастыру үшін отандық және шетелдік зерттеулерді зерттеу және синтездеу;
- Жүргізілген талдау негізінде ағымдағы оңалту әдістерін жақсарту бойынша ұсыныстар беру.

ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСТЕРІ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ.

Зерттеуді жүргізу үшін әскери қызметшілерді оңалтудың психологиялық аспектілері туралы қолда бар білімді барынша толық талдауға және синтездеуге бағдарланған кешенді әдістеме пайдаланылатын болады. Әдістеме келесі кезеңдерді қамтиды:

1. Әдебиетке шолу:

- Ғылыми журналдарда, отандық және халықаралық дерекқорларда жарияланған ғылыми мақалаларды, шолуларды, кітаптар мен баяндамаларды іздеу және жүйелі талдау;
- Әскери қызметшілерді психологиялық оңалту бойынша клиникалық зерттеулер мен нұсқаулықтар туралы есептерді зерттеу;

2. Сапалық талдау:

- Зерттеу жұмыстарынан алынған сапалы деректерді, оның ішінде клиникалық жағдайлардың сипаттамаларын және оңалту бағдарламаларына қатысушылардың пікірлерін зерттеу және түсіндіру.

3. Салыстырмалы талдау:

- Отандық және халықаралық әдебиеттерде ұсынылған оңалтудың әртүрлі әдістері мен тәсілдерін салыстыру.

4. Ұсыныстарды синтездеу және тұжырымдау:

- Мәселенің жай-күйі туралы жалпы түсінік қалыптастыру және ең тиімді стратегияларды анықтау үшін алынған деректерді біріктіру.
- Жүргізілген талдау негізінде оңалтудың қолданыстағы әдістерін жақсарту бойынша ұсынымдар әзірлеу.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ.

Әскери қызметшілерді психологиялық оңалту азаматтық өмірге қайта оралу және қайта бейімделу процесін жеңілдетуге арналған әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қамтиды. Негізгі әдістердің бірі- теріс ойлар мен мінез-құлық үлгілерін тануға және өзгертуге көмектесетін когнитивті мінез-құлық терапиясы (КМҚТ). КМҚТ әсіресе травматикалық естеліктерді өңдеуде, жарақаттан кейінгі стресстің бұзылуы симптомдарын азайтуда тиімді болуы мүмкін. Екінші маңызды әдіс-әскери қызметшілерге қауіпсіз және қолдау көрсететін ортада өз тәжірибелері мен сезімдерін бөлісуге мүмкіндік беретін топтық терапия. Қолдау топтары қоғамдастық пен өзара түсіністік сезімін тудырады, бұл қалпына келтіру процесінде өте пайдалы болуы мүмкін. Релаксация, медитация, биофидбек және майндфулнес сияқты басқа әдістер де қолданылады.

Әскери қызметшілерде КМҚТ әсіресе жарақаттан кейінгі стрессті емдеуде тиімді болуы мүмкін. Терапия әскери тәжірибеден туындаған зиянды психикалық заңдылықтарды анықтауға және өзгертуге бағытталған. Ол травматикалық естеліктермен жұмыс істеуді, мазасыздық пен стрессті азайту үшін өзіне-өзі көмектесу әдістерін үйретуді және жағымсыз эмоциялармен күресудің жаңа жолдарын дамытуды қамтиды. ҚМҚТ сонымен қатар әскери қызметкерлерде жиі кездесетін депрессия немесе мазасыздық сияқты басқа психикалық бұзылуларды емдеуде тиімді. Ол бұрынғы жауынгерлерге жағымсыз белгілерді тудыратын немесе күшейтетін ойлар мен мінез-құлық үлгілерін түсінуге және өзгертуге көмектеседі [2].

Топтық терапия әскери қызметшілерді психологиялық оңалтудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол өз тәжірибелерімен және сезімдерімен алмасатын қауіпсіз орта жасайды. Бұл жауынгерлерге өздерінің қиындықтарымен жалғыз емес екенін сезінуге көмектесіп қана

қоймайды, сонымен қатар стресс пен мазасыздықты жеңудің жаңа жолдарын үйренуге ықпал етеді.

Топтық терапияда әскери қызметшілер осындай сынақтардан өткендерден қолдау мен кеңес алу арқылы басқалардың тәжірибесін үйрене алады. Олар сондай-ақ сындарлы жауаптар ала алады [3].

Сонымен қатар, топтық терапия әскери қызметшілерге тұлғааралық дағдыларын жақсартуға көмектеседі. Олар басқаларды тыңдауға, өз ойлары мен сезімдерін білдіруге және қақтығыстарды сындарлы шешудің стратегияларын жасауға үйренеді. Мұның бәрі оңалту процесінде ғана емес, азаматтық өмірде де пайдалы болуы мүмкін.

Психологтар әскери қызметшілерді психологиялық оңалтуда маңызды рөл атқарады, бірқатар негізгі міндеттерді орындайды және өздерінің ерекше дағдылары мен білімдерін пайдаланады. Психологтар өздерінің сараптамалық білімдерін мазасыздық, депрессия және суицидке бейімділік сияқты психологиялық мәселелерді анықтау, жеке оңалту жоспарларын құру және бағалау үшін пайдаланады. Әскери қызметшілер мен олардың отбасыларына психологиялық қиындықтарды түсінуге және жеңуге көмектеседі. Көптеген психологтар сонымен қатар әртүрлі оңалту әдістерінің тиімділігін және әскери психологиялық мәселелердің ерекшеліктерін зерттейтін ғылыми жұмыстармен айналысады. Олар әскери қызметтен туындаған жарақаттар мен стресстерді жеңудің жаңа стратегиялары мен құралдарын әзірлейді.

Қызметтік борышын өтеу кезінде ауыр жарақат алған және мертліккен әскери қызметшілерді әлеуметтік-психологиялық оңалтуды жүргізудің алғашқы тәжірибесін 1990 жылы Ауғанстандық қимылдарға қатысушыларды оңалту үшін 6 ЦВКГ ұжымы жүргізген болатын. Осы кезден бастап бұл жауынгерлік оңалту орталығы болып қалыптаса бастады [4].

1995 жылдың қаңтарына қарай Ауғанстандағы 600-ден астам жауынгер әлеуметтік-психологиялық оңалтудан өтті, олардың көпшілігі психофизиологиялық оңалту бөлімінде болды. 1994 жылғы желтоқсанда Шешен республикасы қимылдарына қатысушыларды қатарға қайтару жөніндегі емдеу-қалпына келтіру және әлеуметтік-психологиялық іс-шаралардың стратегиясы мен тактикасын жетілдірудің жаңа кезеңі басталды.

Yeterian J.D. зерттеуінде клиникалық зерттеу психоәлеуметтік қызметті жақсарту мақсатында моральдық жарақат пен травматикалық шығындармен байланысты жарақаттан кейінгі стрессті емдеу үшін өзгертілген адаптивті ашу терапиясын (AD) зерттеуге бағытталған. Зерттеу AD-ны қазіргі уақытқа бағытталған терапиямен салыстырады [5].

Belanger H.G. зерттеуі көрсеткендей, емдеуге жауап берушілерді және жарақаттан кейінгі симптомдар үшін когнитивті оңалту сынақтарында жауап бермейтіндерді ажырата алады. Емдеудің басында қабылданған өзіндік тиімділік психологиялық салада емдеуге қатысумен байланысты екендігі анықталды, бұл емнің нәтижесіндегі медиаторлық рөлді болжайды [6].

Эмоционалды жарақат қарқынды қорқыныш, дәрменсіздік немесе қорқыныш тудыратын және қалыпты күресу және қорғау механизмдерін шамадан тыс жүктейтін оқиғаның (немесе оқиғалардың) психологиялық салдары ретінде анықталады [7].

Kendall-Tackett K. әскери жарақаттардан аман қалған әйелдерге арналған зерттеуде өзін-өзі стигматизациялау бастан өткерген жарақаттар туралы ақпаратты ашу ықтималдығын төмендететіні анықтады. Өзін-өзі стигматизациялау психикалық ауруларға және оларды емдеуге теріс көзқарас ретінде анықталады [8].

Besemann M. жұмысы оңалту мақсаттарын қарастырады, денсаулық сақтау жүйесінің барлық деңгейлерінде қолдануға болатын күтімге биопсихоәлеуметтік-рухани көзқарасты қолдануды ұсынады [9].

Оңалту орталықтарының мысалдарына Грузиядағы Maro Makashvili Military servicemen Rehabilitation Center және Біріккен Араб Әмірліктеріндегі Sheikh Shakhboub Medical City жатады. Украинада 2015 жылға дейін ескірген оңалту әдістері басым болды. 2015 жылдан бастап АҚШ Қорғаныс министрлігі Украинаның әскери-медициналық орталықтарындағы оңалту бағдарламаларын жаңартуға көмектесті [10].

Украиналық дәрігерлер Walter Reed National Military Medical Center сияқты АҚШ әскери-медициналық орталықтарында оқыды, содан кейін алған білімдерін отанында қолданды. Білімді беру арқылы Украина аяқ-қолынан айырылған әскери қызметшілердің 20% -ын белсенді әскери қызметте сақтай алды, ал 2014 жылға дейін бұл көрсеткіш нөлге тең болды.

Бұл зерттеулер әскери қызметшілер мен ардагерлердің нақты қажеттіліктеріне, соның ішінде оларды қалпына келтірудің физикалық және психоәлеуметтік аспектілеріне бейімделген кешенді оңалту тәсілдерінің маңыздылығын көрсетеді.

Әр түрлі елдерде психологиялық оңалтудың әртүрлі тәсілдері қолданылады (Кесте 1).

Кесте 1 – Әр түрлі елдердегі психологиялық оңалту

АҚШ	АҚШ-та әскери қызметшілерге арналған оңалту орталықтарының дамыған жүйесі бар, соның ішінде политравма орталықтары және ардагерлерге арналған арнайы бағдарламалар. Физикалық оңалту, психологиялық көмек және әлеуметтік бейімделуді қоса алғанда, жан-жақты қолдауға баса назар аударылады.
Ұлыбритания	Ұлыбританияда физикалық және психологиялық оңалту бойынша кешенді қызметтерді ұсынатын Defence Medical Rehabilitation center сияқты бағдарламалар бар. Ардагерлерге қосымша қолдау көрсететін қайырымдылық ұйымдары да маңызды рөл атқарады.
Канада	Канадада азаматтық өмірге оралуды жеңілдету үшін физикалық қалпына келтіруге, психологиялық қолдауға және кәсіби қайта даярлауға бағытталған ардагерлер мен белсенді әскери қызметшілерге арналған оңалту бағдарламалары жүйесі бар.
Австралия	Австралия Department of Veterans Affairs арқылы оңалту қызметтерінің кең ауқымын ұсынады, соның ішінде медициналық және психологиялық көмек, сондай-ақ әлеуметтік бейімделу мен жұмысқа орналасуды қолдау.
Германия	Германияда ардагерлер мен әскери қызметшілерді оңалту әлеуметтік интеграция мен кәсіби қайта даярлауға баса назар аудара отырып, физикалық қалпына келтіруді де, психологиялық қолдауды да қамтиды.

Бұл мысалдар әртүрлі елдердегі әскери қызметшілерді оңалтудың әртүрлі тәсілдерін көрсетеді. Жалпы элементтер физикалық, психологиялық және әлеуметтік қолдауды, сондай-ақ жан-жақты көмек көрсету үшін әртүрлі қызметтер мен ресурстарды біріктіруді қамтитын кешенді тәсіл болып табылады.

Әр түрлі елдердегі әскери қызметшілерге арналған оңалту бағдарламаларын талдау негізінде қазіргі оңалту әдістерін жақсарту үшін келесі ұсыныстарды ұсынуға болады:

Оңалтудың кешенді тәсілі: физикалық оңалтуды ғана емес, сонымен қатар психологиялық қолдауды, әлеуметтік бейімделуді және кәсіби қайта даярлауды қамтитын бағдарламаларды әзірлеу. Бұл азаматтық өмірге толық қалпына келтіруді және сәтті интеграцияны қамтамасыз етуге көмектеседі.

Оңалту қызметтеріне қолжетімділікті кеңейту: оңалту орталықтарының саны мен қолжетімділігін арттыру, сондай-ақ орталықтарға жеке бара алмайтындар үшін мобильді және онлайн ресурстарды ұсыну.

Жеке оңалту жоспары: әрбір әскери қызметшінің немесе ардагердің бірегей қажеттіліктері мен жағдайларын ескеретін жекелендірілген оңалту бағдарламаларын құру.

Психологиялық әл-ауқатқа жәрдемдесу: стрессті азайту стратегияларын, стресс белгілерін азайтуға бағытталған терапияларды және психикалық денсаулықты қолдау бағдарламаларын қосу.

Әлеуметтік қолдау мен интеграцияны күшейту: отбасы, достар және қоғамдастық тарапынан қолдауды қоса алғанда, әлеуметтік байланыстарды нығайтуға бағытталған бағдарламаларды дамыту.

Оқыту және мансаптық даму: әскери қызметшілердің азаматтық кәсіпке ауысуын жеңілдету үшін білім беру бағдарламаларын ұсыну және жұмысқа орналасуға көмектесу.

Ынтымақтастық және үздік тәжірибелермен алмасу: халықаралық ынтымақтастықты және әскери оңалту саласындағы білім мен тәжірибе алмасуды ынталандыру.

Соңғы технологиялар мен инновацияларды пайдалану: оңалту процестері мен жаттығуларын жақсарту үшін соңғы технологияларды енгізу.

Бағдарламаларды үнемі бақылау және бағалау: бағдарламалардың тиімділігін үнемі бақылау және нәтижелерді жақсарту үшін қажетті түзетулер енгізу.

Саясат және қаржыландыру деңгейінде қолдау: оңалту бағдарламаларының тұрақты дамуы мен жұмыс істеуі үшін мемлекеттік саясат деңгейінде жеткілікті қаржыландыру мен қолдауды қамтамасыз ету.

Бұл ұсыныстар әскери қызметшілер мен ардагерлердің қалпына келтіру және қоғамға қайта кірудің барлық кезеңдеріндегі қажеттіліктерін қанағаттандыратын және жан-жақты оңалту бағдарламаларын құруға бағытталған.

ҚОРЫТЫНДЫ.

Зерттеу әскери қызметшілерді оңалтуға кешенді және жеке көзқарастың маңыздылығын көрсетеді. Когнитивті мінез-құлық терапиясы мен топтық терапияны, сондай-ақ әлеуметтік бейімделу мен кәсіби дамуды қоса алғанда, психологиялық қолдауға ерекше назар аудару қажет. Құзыретті бағалауды, емдеуді және қолдауды қамтамасыз ететін психологтар маңызды рөл атқарады. Халықаралық тәжірибе және тәжірибе алмасу, сондай-ақ инновациялық технологияларды қолдану оңалту бағдарламаларының тиімділігін айтарлықтай жақсарты алады. Оңалту бағдарламаларын жүйелі түрде бақылау және бағалау, сондай-ақ саясат пен қаржыландыру деңгейіндегі қолдау әскери қызметшілерді оңалтуда ұзақ мерзімді табыстың кілті болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Smolinski G., Licina D. After the Trauma: The Role of Rehabilitation Medicine in U.S//DoD Global Health Engagement, Military Medicine, Volume 188. – 2023. p. 3-5. <https://doi.org/10.1093/milmed/usac302>
2. Alswaiti G.T., Worlton T.J., Arnaouti M. Military and Civilian Trauma System Integration: A Global Case Series// J Surg Res. – 2023. –p. 666-673.
3. Gray M., Chung J. Long-Term Functional Outcomes in Military Service Members and Veterans After Traumatic Brain Injury//Polytrauma Inpatient Rehabilitation. Arch Phys Med Rehabil. – 2018. –p. 33-39.
4. McCarron K.K., Dasgupta M.K. Social rehabilitation for military veterans with traumatic brain injury, psychological trauma, and chronic neuropsychiatric symptoms: Intervention development and initial outcomes//Psychiatr Rehabil J. – 2019, 42(3). –p. 296-304.
5. Yeterian J.D., Berke D.S., Psychosocial rehabilitation after war trauma with adaptive disclosure: Design and rationale of a comparative efficacy trial//Contemp Clin Trials. – 2017. –p. 10-15.
6. Belanger H.G., Vanderploeg R.D., Self-efficacy predicts response to cognitive rehabilitation in military service members with post-concussive symptoms//Neuropsychol Rehabil. – 2020. –p. 1190-1203.
7. Janice A., Paulann G. The Perception and Impact of Emotional Trauma upon Active Duty Military Personnel//European Journal of Trauma & Dissociation. -2022. p.6.
8. Kendall-Tackett K. Emerging findings on trauma in the military//Psychol Trauma. -2019. –p. 369-371.

9. Besemann M., Hebert J. Reflections on recovery, rehabilitation and reintegration of injured service members and veterans from a bio-psychosocial-spiritual perspective//Can J Surg. – 2018. p. 219-231.

10. Кириков А. А. Особенности социальных девиаций и их проявления в воинском коллективе //Мир науки. Педагогика и психология. – 2018. – Т. 6. – №. 4. – с. 47.

References:

1. Smolinski G., Licina D. After the Trauma: The Role of Rehabilitation Medicine in U.S//DoD Global Health Engagement, Military Medicine, Volume 188. – 2023. p. 3-5. <https://doi.org/10.1093/milmed/usac302>

2. Alswaiti G.T., Worlton T.J., Arnaouti M. Military and Civilian Trauma System Integration: A Global Case Series// J Surg Res. – 2023. –p. 666-673.

3. Gray M., Chung J. Long-Term Functional Outcomes in Military Service Members and Veterans After Traumatic Brain Injury//Polytrauma Inpatient Rehabilitation. Arch Phys Med Rehabil. – 2018. –p. 33-39.

4. McCarron K.K., Dasgupta M.K. Social rehabilitation for military veterans with traumatic brain injury, psychological trauma, and chronic neuropsychiatric symptoms: Intervention development and initial outcomes//Psychiatr Rehabil J. – 2019, 42(3). –p. 296-304.

5. Yeterian J.D., Berke D.S., Psychosocial rehabilitation after war trauma with adaptive disclosure: Design and rationale of a comparative efficacy trial//Contemp Clin Trials. – 2017. –p. 10-15.

6. Belanger H.G., Vanderploeg R.D., Self-efficacy predicts response to cognitive rehabilitation in military service members with post-concussive symptoms//Neuropsychol Rehabil. – 2020. –p. 1190-1203.

7. Janice A., Paulann G. The Perception and Impact of Emotional Trauma upon Active Duty Military Personnel//European Journal of Trauma & Dissociation. -2022. p.6.

8. Kendall-Tackett K. Emerging findings on trauma in the military//Psychol Trauma. -2019. –p. 369-371.

9. Besemann M., Hebert J. Reflections on recovery, rehabilitation and reintegration of injured service members and veterans from a bio-psychosocial-spiritual perspective//Can J Surg. – 2018. p. 219-231.

10. Kirikov A. A. Features of social deviations and their manifestations in military personnel //Mir nauki. Pedagogy and psychology. – 2018. – vol. 6. – No. 4. – p. 47.